

УДК 37.02:372.8.(477)

Олена Гомонюк

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Нині основною метою професійної освіти є підготовка компетентного кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, відповідального, який вільно володіє професією і орієнтується у суміжних галузях діяльності. Тому випускник вищого навчального закладу має бути здатним до ефективної праці на рівні світових стандартів, готовим до постійного професійного зростання.

Проблеми формування професійної компетентності педагогів присвячені праці С. Архангельського, В. Баркасі, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, Н. Кузьміної, М. Левківського, А. Маркової, А. Райцева, Л. Сергєєвої, Н. Уйсїмбаєвої. Формування компетентностей учнів вивчали І. Єрмаков, О. Овчарук, С. Павлютенков, А. Хуторський, С. Шишов та ін.

Особливості формування професійно-педагогічної культури майбутнього соціального педагога відповідно до компетентнісної моделі випускника у наукових дослідження розглянуто недостатньо.

Мета статті – з'ясувати сутність професійно-педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів через систему його компетентностей.

Нині поняття “компетентність”, “професійна компетентність”, “компетентність” розглядаються в педагогіці в різних контекстах, тому в кожного дослідника є власне розуміння цих дефініцій. Так, серед провідних компетентностей соціального педагога М. Лук'янова виокремлює *психолого-педагогічну компетентність* – сукупність певних якостей (властивостей) особистості, що зумовлюються високим рівнем психолого-педагогічної підготовленості й забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності в аспекті взаємодії з важкими учнями [13, с. 92].

На нашу думку, психолого-педагогічну компетентність можна представити як узгодженість знань і практичних умінь із реальною поведінкою, що демонструються соціальним педагогом у процесі діяльності.

У дослідженні Н. Лісової це поняття розглядається як сукупність теоретичних психолого-педагогічних знань і практичних умінь, здатності до психолого-педагогічного спілкування і розвитку особистісних характеристик, що дозволяють творчо, на гуманістичних засадах здійснювати психолого-педагогічну діяльність, змінювати, перетворювати її, досягаючи якісних результатів у навчанні, вихованні та розвитку учнів [12, с. 4].

На її думку, психолого-педагогічна компетентність виступає як інтегрована професійно-особистісна характеристика вчителя та є складовою його професійної компетентності, а також педагогічної майстерності та розвивається у взаємозв'язку з її компонентами: гуманістичною спрямованістю, педагогічними здібностями, педагогічною технікою (компоненти педагогічної майстерності) та соціальною, спеціально-предметною, загальнокультурною компетентностями (компоненти професійної компетентності) [12, с. 4].

Основним критерієм сформованості психолого-педагогічної компетентності соціального педагога є спрямованість на дитину як провідну цінність своєї праці та на сприяння її успішній соціалізації. Знання майбутнім соціальним педагогом закономірностей особистісного розвитку людини на різних вікових етапах – основа цього.

Проте для успішного виконання своїх функцій соціальному педагогу недостатньо мати психолого-педагогічні знання. Потрібно сформуванати у нього ціннісні орієнтації. Адже саме поняття “цінності” охоплює не лише оцінку наявних предметів, явищ із погляду їх значущості, корисності, необхідності, доцільності для індивіда, а й тісно пов'язане з самооцінкою, усвідомленням себе.

Ціннісні утворення особистості пов'язані з ідеалом як уявленням про майбутнє, про бажані результати активності особистості, її самоосвіти на основі наявного образу “Я” — уявлення про себе нинішнього (Ю. Міславський).

Цілеспрямоване формування ціннісних орієнтацій сприяє розвитку особистості в цілому, у тому числі її загальнокультурних умінь, перетворюючи цінності на стимули і мотиви поведінки.

Ми поділяємо точку зору В. Гриньової, яка вважає, що “духовні цінності є підґрунтям формування всебічно розвиненої особистості” [2, с. 6].

Цінності майбутнього соціального педагога – це життєвий орієнтир його професійної діяльності, провідна складова професійно-педагогічної культури. Система цінностей має специфічний характер, адже, з одного боку, вона – оптимальна система цінностей, а з іншого – суб'єктивне бачення цієї системи.

Є. Головаха в основу класифікації цінностей поклав критерій ставлення педагогів до сфери професійної діяльності: цінності, що можуть бути реалізовані безпосередньо у професійній діяльності; цінності, що реалізуються за рахунок професійної діяльності; цінності, що можуть бути реалізовані поза цією діяльністю [1, с. 18].

Пріоритетними цінностями педагогічної діяльності є цінності, що втілюють у собі гуманістичний зміст цієї діяльності. До таких цінностей Ю. Соловйова відносить: загальнолюдські цінності (істина, добро, краса, життя, свобода, цінність іншої людини, Батьківщина); пізнавальні цінності

(цінності – знання); цінності діяльності та спілкування (цінності – уміння); цінності, що характеризують особистісні якості педагога (гуманність, справедливність, працелюбність, відповідальність, вимогливість до себе) [18, с. 49].

Формування цінностей професійної діяльності у майбутнього соціального педагога, на нашу думку, має забезпечити **ціннісно-смілова компетентність**, що передбачає ціннісне ставлення й інтерес до змісту і процесу навчальної діяльності студентів. Вона формується шляхом постійного звернення до реального життя, до навколишньої дійсності; відповідності системи особистісних цінностей соціально значущим орієнтирам; вибору змісту й організації професійної діяльності соціального педагога відповідно до усвідомлюваної та систематично відтворюваної системи життєвих цінностей; постійного прилучення вихованців до загальнолюдських цінностей.

В умовах економічних і соціальних змін, що відбуваються в нашій державі та характеризуються нестабільністю, напруженістю в суспільній свідомості, у підростаючого покоління почали розширюватися такі тенденції, як байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм, невмотивована агресивність. Громадянське виховання як складова частина загального виховного процесу забезпечує формування громадянина – особистості, яка ідентифікує (усвідомлює свою належність) себе з Україною, активно включається у суспільне життя, захищає свої права, інтереси, переконання, виконує обов'язки, керується у своїй поведінці демократичними принципами [17, с. 403].

Питанням формування громадянської компетентності присвячено праці Т. Абрамян, С. Вершловського, В. Кузя, А. Лесохіної, М. Михайличенка, Т. Мироненко, О. Песоцької, О. Пометун, О. Шестопалюка.

Поняття “громадянська компетентність” дослідники розуміють як: сукупність освітніх елементів, що включає в себе сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, власний обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, батьківщиною і державою [17, с. 18]; сукупність громадянських знань, умінь і навичок, досвіду, що відображається в підготовленості до їх реалізації в діяльності, зумовленій громадянськими якостями і ціннісними орієнтаціями особистості [8]; складне інтегральне утворення, що визначає готовність активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки у суспільно-політичній і професійній діяльності [20, с. 33].

До структури громадянської компетентності О. Пометун включає три компоненти: ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо); діяльнісний (уміння, навички); процесуальний (особистісно-творчий), що стосується сфери самореалізації [17, с. 19].

Майбутній соціальний педагог має володіти громадянськими якостями, громадянською свідомістю, світоглядом, виявляє патріотичні, національні й інтернаціональні почуття, є соціально активною особистістю. Саме тому ***громадянська компетентність*** дозволяє студенту відчутися себе громадянином своєї країни з почуттям власної гідності, внутрішньої свободи, який піклується про інтереси і потреби як власні, та державні.

Ураховуючи, що більшість соціальних педагогів у процесі професійної діяльності виконують виховну функцію, необхідно сформувати у них громадянську відповідальність, патріотичність, громадянські ціннісні орієнтації, громадянські переконання, щоб вони стали взірцем для своїх вихованців.

Аналіз ключових компетентностей, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, свідчить про те, що певні компетентності обов'язково включаються до всіх переліків. ***Соціальна компетентність*** є однією з таких.

Соціальна компетентність передбачає такі здатності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві, й інших чинників; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, виявляти ініціативу, підтримувати і керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних і колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміння емоційно налаштуватися на спілкування з іншими [9, с. 12].

Особливо актуальною є проблема формування та розвитку соціальної компетентності у студентському віці. Це пояснюється двома причинами: по-перше, суб'єктивним відчуттям необхідності такої компетентності й усвідомленням залежності успіху подальшої діяльності від рівня її розвитку, по-друге, контекстним характером навчання у вищому навчальному закладі, що робить цей період сенситивним для розвитку саме соціальної компетентності [4, с. 27].

Соціальна компетентність – це: ефективність або адекватність, із якою індивід здатний відповідати на різноманітні проблемні ситуації, з якими він стикається [20]; інтегрована характеристика особистості, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що надають можливість інди-

віду активно взаємодіяти з соціумом, налагоджувати контакти з різноманітними групами й індивідами, а також брати участь у соціально значущих проєктах і продуктивно виконувати різні соціальні ролі [4, с. 27]; інтегрована здатність особистості, що включає в себе розмаїття підкомпетентностей або ключових компетентностей, таких як: громадянська, духовна, професійна (учнівська) зрілість; комунікативна, мовна, побутова, екстремальна компетентність тощо), тобто інтегрує в собі інші види компетентностей [3, с. 81].

До структури соціальної компетентності особистості належать такі компоненти: когнітивний, діяльнісний (уміння, навички), мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо) та рефлексивний [4, с. 27].

Серед основних функцій соціальної компетентності А. Мудрик виокремлює соціальну орієнтацію, адаптацію, інтеграцію загальносоціального й особистого досвіду [15, с. 4].

Соціально компетентна людина має не тільки розуміти сутність і специфіку ситуації чи проблеми, а й уміти розв'язувати її практично та бути вмотивованою це зробити, а також бути в змозі проаналізувати як свою діяльність, так і її наслідки. Кожен зі структурних компонентів може бути представлений як інтегрована якість особистості.

На жаль, нині не створено універсальних методик, котрі б дали змогу визначити наявність і рівень соціальної компетентності.

У структурі компетентності одним із напрямів А. Маркова називає соціальну компетентність, що вимагає оволодіння спільною (колективною, груповою) діяльністю, співробітництвом, прийомами міжособистісного спілкування, соціальної відповідальності за результати своєї діяльності [15, с. 56-63].

Отже, соціальна компетентність майбутнього соціального педагога є набутою здатністю особистості гнучко орієнтуватися в постійно змінюваних соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем.

Тісно пов'язана із соціальною компетентністю **комунікативна компетентність** – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [6]. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню.

Нині вченими виокремлено такі складові комунікативної компетентності: орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, що заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда [6]; спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній відомості психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [6]; адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації [11]; готов-

ність і вміння будувати контакт із людьми [4]; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [16]; знання, вміння і навички конструктивного спілкування [7]; внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [16].

Отже, комунікативна компетентність – це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок. М. Зброцький вважає, що повноцінне педагогічне спілкування містить як сторону, що базується на “суб’єкт-об’єктній” схемі (за типом розпоряджень, інструкцій, вимог тощо), за якої партнеру по спілкуванню відводиться роль об’єкта впливів та маніпуляцій, так і сторону, засновану на “суб’єкт-суб’єктній” схемі, за якої визнається принципова рівноправність партнерів по спілкуванню [5, с. 35].

У перекладі з латинської мови (*communicatio*) “комунікація” означає “повідомлення”, “передача”, іншими словами – надаю зміст цій взаємодії. Складовою комунікативної компетентності є комунікативні вміння, котрі А. Маркова визначає як уміння встановлювати правильні взаємини і перебудовувати їх відповідно до особистісного та соціального розвитку учнів [14, с. 56].

Дослідження науковців переконують, що комунікативні уміння пов’язані з організацією взаємин, взаємодії в системі “людина – людина” і є властивістю особистості, що заснована на вольових якостях і характерологічних рисах, здібностях, набута на основі раніше одержаних знань і навичок досвіду та виявляється в умінні виконувати комунікативну діяльність у нових умовах. Володіння комунікативними уміннями переводить процес спілкування зі стихійного у керований [11, с. 3-23].

На думку О. Холостової, компетентність у спілкуванні означає володіння комплексом особистісних можливостей; це один із показників психологічної зрілості та компетентності. Основою комунікативної компетентності є соціальний інтелект [19, с. 130]. Провідним показником комунікативної компетентності є вміння слухати.

Комунікативну компетентність майбутнього педагога М. Коць розуміє як сукупність сформованих на достатньому рівні професійних знань, комунікативних і організаторських умінь, здатностей до самоконтролю, емпатії, засобів побудови ефективної взаємодії у професійній діяльності [10, с. 54].

Комунікативна компетентність соціального педагога буде виявлятися в його вмінні впливати на дітей, колег, батьків, організовувати це як соціальну взаємодію, що несе в собі особистісний інтерес, педагогічний зміст і значущість для всіх суб’єктів цього процесу.

На основі аналізу наукових джерел та узагальнення результатів дослідження визначено поняття “професійно-педагогічна культура майбутнього

соціального педагога”, що є системним інтегративним утворенням і передбачає оволодіння цінностями соціально-педагогічної діяльності, професійно необхідними знаннями, вміннями і навичками, професійно важливими особистісними якостями, професійну компетентність; розглянуто провідні компетентності майбутнього соціального педагога, а саме: психолого-педагогічну, ціннісно-смыслову, соціальну, громадянську, комунікативну. Сутність інших ключових компетентностей майбутнього соціального педагога знайде відображення у наших подальших наукових працях.

1. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. — К. : Политиздат Украины, 1989. — 189 с.
2. Гриньова В. М. Аксиологічний підхід до проблеми педагогічної культури майбутнього вчителя [Текст] / В. М. Гриньова // Шлях освіти. — 2002. — № 2. — С. 2—6.
3. Докторович М. О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій [Текст] / М. О. Докторович // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Наука та освіта”. — 2006. — Т. 2 : Пед. науки. — Дніпропетровськ, 2006. — С. 81—89.
4. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении [Специальный практикум по социальной психологии] / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растяжников. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1990. — 96 с.
5. Заброцький М. М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога [Текст] / М. М. Заброцький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова ; Серія 12. Психологічні науки. — № 6 (30). — Ч. 1. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. — С. 63—71.
6. Коллектив. Личность. Общение : словарь социально-психологических понятий / В. С. Агеев, С. П. Безносков, В. А. Богданов [и др.] ; Под ред. Е. С. Кузьмина, В. Е. Семенова. — Л. : Лениздат, 1987. — 143 с.
7. Колот А. М. Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю / А. М. Колот // Проблеми вищої освіти. — 2004. — Вип. 37. — С. 3—21.
8. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : [Бібліотека з освітньої політики] / [За заг. ред. О. В. Овчарук]. — К. : “К.І.С.”, 2004. — 112 с.
9. Котова И. Б. Философские основания современной педагогики / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. — Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 1994. — 142 с.
10. Коць М. О. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога [Текст] / М. О. Коць // Практична психологія та соціальна робота : Науково-практичний освітньо-методичний журнал. — 2007. — № 1. — С. 52—54.
11. Крижанская Ю. С. Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. — 208 с.
12. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б. Ф. Ломов. — М., 1991. — 109 с.
13. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность социального педагога и его профессионально значимые личностные качества [Текст] / М. И. Лукьянова // Соціальна педагогіка [журнал для соціальних працівників і соціальних педагогів]. — 2007. — № 2. — С. 91—95.

14. *Маркова А. К.* Психологические критерии и ступени профессиональности учителя / *А. К. Маркова* // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 55-63.
15. *Мудрик А. К.* Соціальний інтелект та соціальна компетентність [Текст] / *А. К. Мудрик* // Практична психологія та соціальна робота ; Науково-практичний освітньо-методичний журнал. — 2007. — № 1. — С. 4—6.
16. Основы конструктивного общения : хрестоматія [Составители: *Т. Г. Григорьева, Т. П. Усольцева*]. — Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, Совершенство. 1997. — 150 с.
17. *Пометун О.* Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки [Текст] / *О. Пометун* // Вісник програм шкільних обмінів. — 2005. — № 23. — С. 18—20.
18. *Соловійова Ю. О.* Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / *Соловійова Юлія Олександрівна*. — Харків, 2005. — 212 с.
19. *Холостова Е. И.* Технологии социальной работы / *Е. И. Холостова*. — М. : Инфра, 2003. — 400 с.
20. *Шестопалюк О. В.* Суть компетентнісного підходу в професійній освіті [Текст] / *О. В. Шестопалюк* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. [Серія: Педагогіка і психологія] ; Зб. наук. праць. — Вип. 30. [Редколег.: *В. І. Шахов* (голова) та ін.]. — Вінниця: ТОВ фірма "Гланер", 2010. — 475 с.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012

Е. Гомонюк

Ключевые компетентности социального педагога

Формирование профессионально-педагогической культуры будущего социального педагога предусматривает раскрытие творческого потенциала личности как субъекта педагогической деятельности и культуры, самореализацию профессионально-педагогических стремлений и способностей. В статье рассматривается сущность профессионально-педагогической культуры будущих социальных педагогов через систему его компетентностей.

Ключевые слова: компетентность, профессионально-педагогическая культура, будущий социальный педагог.

О. Нотонюк

Key Competences of a Social Pedagogue

Formation of professional and pedagogical culture of a future social pedagogue foresees the revealing of the creative potential of a personality as a subject of pedagogical activity and culture, self-realization of professional and pedagogical aspirations and abilities. The article considers the essence of professional and pedagogical culture of future social pedagogues via the competences' system.

Key words: competence, professional and pedagogical culture, future social pedagogue.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г. М. Лактіонова